

**YENİ HİNDİSTAN YOLU VE AMERİKA'NIN KEŞFİNE
OSMANLILARIN CEVABI⁽¹⁾**

Abbas HAMDANI

Çev. : Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Journal of the American Oriental Society'de yayınlanan »Kolomb ve Kudüs'ün yeniden fethi« ismini verdiğim bir önceki makalemde, Kolomb'un «Yeni Dünya»ya seyahatinin, İspanyol haçlı ruhunun devam ettiğini gösterdiğini iddia etmişim. Kolomb'un günlüğü, Onun Hindistan macerasının, yaptığı büyük plâna göre Doğudaki Moğol ve Hristiyanlık taraftarı Büyük Han ile bağlantı kurmak, hile ile Orta-Doğu'daki Müslüman topraklarının etrafını kuşatarak Memlûk arazisinden Doğu'ya ikinci bir geçit, yâni yeni bir ticaret yolu açmak ve Batı ile Doğu'nun Hristiyan kuvvetlerini Kudüs ve Kudüs'teki Casa Santa'nın yeniden fethi için bir Hristiyanlık hareketi içinde birleştirmek olduğunu açıkça göstermektedir. Kolomb'un plânı, Marko Polo'nun (1295), Marino Sanduno'nun «Liber Secretorum» plânı (1321), bu işe ömrünü adayan Papa II. Pius'un (1458-65) ve meselâ yine Campagnus'un «Oratio» (1471) plânları gibi zaten önceden geliştirilmiş uzun geleneğin son bir örneği idi⁽²⁾.

Hindistan ve Doğuya ulaşmak amacını güden «Keşifler Çağı»na gelinceye kadar ihtirasla hücum eden Portekiz, İspanya'dan daha fazla başarı gösterdi. Bu yolda ilk ciddi girişimler 1291'de Cenovalı Vivaldi kardeşler tarafından yapılmışsa da (Akka'nın düşüşü yılına rasgelir) her ikisi de uzaklarda Kuzey Afrika'nın Atlantik kıyısı açıklarında öldüler. Bu alanda en kayda değer ilerlemeyi Portekizliler yapmıştı⁽³⁾. Portekiz kralı Diniz (1279-1325) bu hamlesini başlangıçta haçlı seferi düşüncesiyle başlattı. İlk adım, zengin bir Ceneviz tüccarı olan Manuel Peçanta'nın donanma komutanı olarak görevlendirilmesiyle 1317'de atılmıştı. O ve Concalho Pereira, Avignon'daki Papa XXII. John'dan Müslümanlar aleyhindeki bu hareketi yapabilmek için sermaye isteğinde bulunmuşlardı. Papa bu amaç için İsa

Tarikatı'nı⁽⁴⁾ kurdu ve bu tarikata Templar'ların^(*) kapatılmış haçlı tarikatının Portekiz'deki bütün mülkünü devretti. Tarikatın ilk şubesi 1321'de Lizbon'da açıldı. Tarikat her ne kadar kendi üstadları tarafından yürütülüyorsa da maliyesi Portekiz kraliyet ailesinin yönetimi altına sokuldu. Tarikatın kaynaklarını, Prens Denizci Henry (1394-1460) hem deniz ticareti hem de karadan askerî saldırı için kullandı. Bu amaçla Fas'ın bir liman şehri olan Septe (ceuta) Prens Henry tarafından 1415'te fethedildi⁽⁵⁾ Kuzey Afrika'daki bu ileri karakol, Fas'ın kervan yolları ve Atlantik kıyısı güneyden giden Portekiz haçlılarının kanalı oldu. Prens Henry'nin çağdaşı olan Gomez Eanus de Azurara. 1453'te Prens'in bu hareketin hamiliğini yapması sebeplerini araştırmış ve eserinde yazmıştır. Azurara'ya göre Denizci Henry Tanrı adına doğulu Hristiyanlar ile birleşmek arzusuyla, Faslılara karşı savaşmayı ve bu imansızları Hristiyanlığa çevirebilmeyi arzu ediyordu. Azurara'nın eserinde, Prens Henry'nin altın, köle, fildişi ve baharat elde etmek gibi amaçlarından söz edilmez⁽⁶⁾.

Bailey Diffie, «Portekiz limanlarının Müslüman ticaret imparatorluğunun bir parçası olduğu gibi, Portekizlilerin Müslüman coğrafyası ve denizciliğini de öğrendikleri» düşüncesindedir⁽⁷⁾. XV. yüzyılın başlarında, bir gemi tipi olan **Karavel**'in (Küçük yelkenli gemi), **galley**, **nou**, **barcha** ve **barinel** kadirgalarından üstün olduğu kabul edilmişti. Kolomb-tarafından da kullanılmış olan Karavel, yüzyıllardır Arapların Doğu Akdeniz'de başarıyla kullanmış oldukları **Garib** isimli gemilerinden adapte edilmiştir⁽⁸⁾ Madeira 1330-1418 yılları arasında, Kanarya Adaları 1341'de keşfedilmişken; Karavel sayesinde artık Azor Adalarının 1431'de keşfedilmesi ve 1456-1459 arasında da Cape Verde (Yeşil Burun) Adaları gibi daha uzak adalara ulaşabilmesi mümkün olabilecekti.

1453'te İstanbul'un düşmesiyle Avrupa'da Haçlı seferleri faaliyetleri yeniden canlandı. Prens Denizci Henry, bu dönemde Afrika'nın çevresini gemiyle dolaştı ve Doğu'nun Hristiyan hükümdarlarını tanıdı. Yine bu sırada ticaret tekeli ve Batı'da Papaya ödenmekte olan onda birlik vergiden muaf olduğunu gördü. Bütün bunlar 8 Ocak 1455'te bir papalık emirnamesiyle onaylandı.⁽⁹⁾

Ondan sonra tahta çıkan hükümdar II. Dom Joao, gerek Habeşistan imparatoru ile ilişki kurmak gerekse de Doğu'daki baharat ticaretinin kaynaklarını öğrenmekle görevlendirilmiş bir araştırma ve istihbarat misyo-

(*) Kudüs'te 1118'de İsa'nın mezarını korumak amacıyla kurulmuş Fransız şövalyelerinin tarikatı. 1312'de Güzel Philippe (1285-1314) tarafından kapatılmıştır. (Çev. notu)

nunu Memlûk Orta-Doğusuna gönderdi. Karadan gönderilen bu misyon Arapça konuşabilen Pero de Covilha ve Alfonso de Paiva isimli iki kişi tarafından da takviye edilmişti. Aynı tarihlerde Bartholomeu Diaz Ümit Burnu'na ulaştı. Diaz'ın 1488, Covilha'nın 1492'de Dom Joao'ya ulaşan raporları, onu Hindistan'a ve Doğu'ya denizden, Ümit Burnu yoluyla da ulaşılabilirliğinin mümkün olduğuna inandırdı. Kolomb'un Hindistan'ı keşfettiği haberleri Joao'nun plânlarını geciktirebilirdi ancak, Kolomb'un Hindistan olmayan yeni kıta keşfetmiş olması, Portekiz hükümdarının Güneye yeni bir seyahat hazırlaması kararını canlandırdı. 1497'de Ümit Burnu'nun dolaşan Vasco da Gama Afrika kıyılarının güney tarafını izleyerek Zanzibar yakınlarındaki Malindi'ye kadar gitti. Orada denizcilik üzerine pek çok kitap yazmış olan ünlü Arap denizcisi Ahmet bin Macit ile tanıştı⁽¹⁰⁾. Portekiz'e en son hizmeti, Hint Okyanusu'nu geçerek, Güney Hindistan'ın batı kıyısındaki baharat ticaretinin en büyük merkezi olan Kalküta'ya (Calicut) ulaşmasıdır. Böylece, Afrika'nın altın, fildişi ve kölesi yanısıra Hindistan'ın baharatı da aktarıldı. Portekizliler bu yeni Hindistan yolu üzerinde koloniler kurarak, her yerde Arap ve Müslüman devletlerle çatışmaya girdiler. Şartlar, Memlûklular aleyhine politik ve ekonomik saldırıya doğru gelişti⁽¹¹⁾.

1500'de Portekizliler Kalküta'da Müslüman tüccarlarla çatışarak on Memlûk gemisini yaktılar. Ertesi yıl Portekiz kralı Arapların Hindistan baharatı ticareti yapmalarının yasak olduğunu ilân etti. Portekizliler 1502'de Güney-Hindistan Channor ve Cochin Hindu kralının yardımı ile Müslüman tüccarların koruyucusu olan Kalküta Samurin (Zamorin)'i üzerine savaş açtı. Sonra da Kızıldeniz'in güney girişini Müslüman gemilerine kapadılar. 1504'te yalnızca mahalli ihtiyaçları karşılayabilecek kadar baharat Mısır'a gelebiliyordu⁽¹²⁾.

Batı Hindistan'daki Gucarat Devleti hükümdarı Sultan Mahmud (1459-1511)¹³, Aden'in Tahirî hükümdarı II. Zafir (1487-1517)¹⁴ ve Mekke Şerifi II. Bereket (1495-1527)¹⁵ Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye (1501-1517)¹⁶ kendilerine yardım etmesi için başvurular, fakat Memlûk donanması 1509'da Portekiz genel valisi Francisco de Almedia tarafından Portekizlilerin ele geçirerek üs kurdukları Gucarat'ta Diu yakınlarında yenilgiye uğratılmıştı. Almedia, Portekizlilerin Kuzey Afrika'da Müslümanlara karşı yaptığı savaşlarda bulunmuş tecrübeli bir asker olarak demiştir ki, «Denizde kuvvetli olabildiğiniz sürece Hindistan'ı elinizde tutabilirsiniz, eğer bu güce sahip değilseniz kıyıda bir kale size çok az yardımcı olabilir.»⁽¹⁷⁾ Portekiz daha önce 1507'de Güney Arabistan kıyısı açıklarındaki Sokotra Adası'nı almıştı. Hatta ilk önce 1505'te Cidde'ye de hücum etmişti. Almedia'nın Mekke'yi istilâ plânı, Mekke limanında, Cidde istihkâmlarını inşa etmiş olan Memlûk kaptanı Mir Hüseyin al-Kürdî tarafından engellenmişti⁽¹⁸⁾.

1509'da Almedia'nın yerine, Doğu'da bir Portekiz İmparatorluğu kurmak emelinde olan Affonso de Albuquerque yeni vali olarak atandı. O, Bijabur Sultanından Goa limanını aldı; burası Portekiz'in Doğu'daki başkenti olmuştur. Albuquerque, 1511'de İndenozya'da baharatın en büyük kaynağı olan Malaka'yı aldı. Hayatının son yıllarında Basra Körfezinin güney girişinde bulunan Hürmüz Adasını almayı başardı. Aden'i işgal edememesine rağmen, Afrika'nın Doğu kıyısındaki Sokorta limanı, Hürmüz, Diu, Daman, Goa ve Malaka'yı sömürgeleştirdiği gibi Hint Okyanusunu bir Portekiz denizi haline getirerek Müslüman gemilerine kapattı. Albuquerque, «Eğer Malaka ticaret yolunu Memlûkların elinden alabilirsek» diyordu «Kahire ve Mekke büsbütün yıkılır ve Venedikli tüccarlar Portekiz'e gelip oradan almak dışında baharat sevkedemezler»⁽¹⁹⁾. 1513'te Camilio Portio, Albuquerque adına Papa X. Leo'ya şöyle diyordu : «Ormuz Krallığı'nın fethi ile bu yolu açabilirsek ki, bununla Kudüs'teki kutsal ev (Kurtarıcımız İsa'nın doğduğu yerdir.) yeniden keşfedilmiş ve zalim bir biçimde ona sahip olanların elinden alınmış olur.»⁽²⁰⁾ Albuquerque'nin bu büyük ihtirası Kızıldeniz'den Mekke'ye gidip, kutsal Müslüman şehirlerini ele geçirerek, daha sonra Kudüs ile takas etmekte, ancak bunu yapamadı⁽²¹⁾. Albuquerque'in rüyası gerçek Prester John²² ile bir tuttuğu Hristiyan Habeşistan kralı ile bir ittifak yapmak ve hatta tantanalı bir plânla Nil Nehri'nin yönünü Habeşistan'dan Kızıldeniz'e çevirerek Mısır'ı aç bırakmaktı⁽²³⁾.

Portekiz ticarî nüfuzu Albuquerque'in ölümünden sonra da sürdü. Fakat, Portekiz'in ticaret tekeli, ticarî ilgileri Haçlı seferleri bahanesiyle örtülü olmayan Hollandalı ve İngiliz rakipleri tarafından kırıldı. Bundan başka 1517'de Ortadoğu'nun Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile Portekiz Memlûklulardan daha tutarlı bir düşmanla karşı karşıya kaldı. Bu durum karşısında Portekiz, 1580'de İspanya ile birleşerek, İberyalı komşusu ile Avrupa'nın iç karışıklıklarına doğru çekildi.

Doğu-Batı ticaret yolunun arka kapısının Ümit Burnu yolu ile açılması Mısır Memlûklarının boğulması isteklerini ortaya çıkardı. Bununla birlikte Memlûklular Haçlı kuvvetlerine değil Osmanlılara yenildi. XII. yüzyılda Selâhaddin'in Fatimî Mısır'ını fethi Haçlı seferlerine karşı yapılmış bir darbeydi, şimdi ise Memlûk Mısır'ının Osmanlılar tarafından fethi Portekiz ve İspanya'ya karşılık vermek üzere hazırlanmıştı. 1517-19 yılları arasında Osmanlılar Mısır, Suriye ve Yemen'i aldılar ve Mekke üzerinde hakimiyet kurdular. 1534'te Bağdat'ı, 1546'da da Basra'yı aldılar. Sonuç olarak Kızıldeniz ve İran Körfezi'ni kontrole gelerek bu suretle Portekiz'in Hint Okya-

nusu'nun kuzey kıyılarından Mekke ve Kahire'ye ilerlemesini durdurdular. Şimdi dikkatimiz böylece, Osmanlıların Kuzey Afrika ve Batıya ilgisine ve bu suretle de Amerika'nın keşfine karşı İslâm dünyasının cevabının ortaya çıkmasına çekiliyor.

O dönemin bir Türk deniz kahramanı olan Piri Reis, «Bahariye»⁽²⁴⁾ adını verdiği hatıra defterinde, 1517'de Mısır'ı alan Osmanlı Sultanı Selim'e (1512-1520) bir dünya haritası sundu. 1929'da Halil Ethem Eldem defteri, bir müzeye çevrilmiş olan Topkapı Sarayı'nda bularak, Profesör Paul Kahle'yi çalışmak üzere davet etti. Bu harita, 1513 tarihinde ceylan derisinden bir parşömen üzerine renkli çizilmişti.^(24a) Haritanın üzerindeki bir yazı onun yirmi **mappaemundi**'den yapıldığını belirtiyordu. Harita, Arap haritaları kaynak olarak kullanılmış olduğu için Çin ve Doğu bölgelerini de içine alıyordu. Haritanın bu kısmı kesik ve kayıptır. «Colon-bo»'nun haritası kaynak olarak kabul edildiği için, tasvirleri değişmiş olmakla beraber, Atlantığın batı bölgeleri sağlam parçadadır. Sözü edilen bu «Colon-bo»nun kimliğinin, diğer bir uzun hikâyede Cenova'daki çocukluğundan, Batı Hindistan'daki inci ve altın için yaptığı cam boncuk ticaretine kadar, yaşam hikayesi anlatılan Kolomb olduğuna şüphe yoktur. Bir hikâyede de Piri Reis Amiralin haritasını nasıl elde ettiğini anlatır. Bir Osmanlı deniz kaptanı olan amcası Kemal Reis (ölm. 1511)'in «bu topraklara üç kere Kolomb ile gittiğini» anlatan İspanyol bir kölesi vardı. Kahle, Piri Reis'in defterindeki, 1501'de meydana geldiği bilinen ve Valencia açıklarında yedi İspanyol gemisinin Kemal Reis tarafından zaptedilmesi olayını anlatan bir diğer kaydı delil olarak gösterir.⁽²⁵⁾ Bu olay Kolomb'un 1499'da biten üçüncü seyahatinden sonra, 1502 Nisanında başlayan dördüncü seyahatinden önce meydana geldi. Kolomb'un hikâyesini anlatan İspanyol, 1501'de İspanyol gemilerinden alınmış, haritanın sahibi olan bir esir ganimet olmalı. Hatta haritada Kolomb'un verdiği yer isimleri, her ne kadar değişmişse de o dönem Türklerin kullandıklarıyla uyumaktadır; örneğin Guadeloupe için Walduk, Santa Maria Galanti için Mardia ve Galandi, Santa Cruz için Samo Kresto, Virg'n Adaları için Undizi Vergine, (Cenevizli Kolomb İspanyolca yerine İtalyanca Undici kelimesini kullanmış olabilir.) Cabo de la Galera için Kaleot (Galeot). Piri'nin haritasında, İspanya Kolomb'un haritasındaki gibi kuzeyden güneye uzanmış görünmektedir.⁽²⁶⁾ Çünkü İspanya'yı, Cipongo veya Japonya gibi kabul etmiştir. Küba ve Porta Ghande (Puerto Grande) Kolomb'un inandığı gibi asıl kararın bir parçası gibi gösterilmiştir. Bu ada yine Kolomb'un düşündüğü gibi Okyanusa uzanmış bir kama gibi ve güneye doğru meyilli gösterilmiştir. Art arda çizilmiş papağan resimleri gibi gösterilmiş birkaç küçük ada keşifleri doğrulamamaktadır. Kahle bu açık delilden, Piri'nin Kolomb'un ilk seyahatinde —Amiralin seyahati ilerledikçe

değişen bir haritadan— ve Pinta'nın kaptanı Martin Alonso Pinzo'nun geçtiği belirli bir yerden itibaren, yaptığı haritayı kullandığı sonucunu çıkarmıştır⁽²⁷⁾.

Osmanlıların, İspanyol Moriscos'u Avrupadaki bir istihbarat servisleri gibi kullandıkları açıktır⁽²⁸⁾. İhtimal ki, Moriscos bu amaçla, İspanya ve Portekiz'in Atlantik'teki keşiflerini izlemiştir.

Bütün bunlar, Piri'nin haritasında «Vilâyet Antilia» olarak gösterilen, Osmanlıların «Yeni Dünya»nın keşfiyle farkına vardığı ve ilgilendiği çok eski bir tarihi göstermektedir. Vilâyet terimi genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî bir birimine aitti. Osmanlılar Hint Okyanusu'nda ve Akdeniz'de bu yeni toprakları keşfetmiş olan bu büyük güçlere karşı bir karşı-haçlı seferi ile meşgûlken, düşmanlarını Atlantik'in üzerinde ve belki de Atlantik ötesinde kovalamak için hazır görünüyordular. Babîâli'nin Kuzey Afrikalıları, Kuzey-batı Afrika kıyılarına doğru sürmek niyetinde olduğunu söyleyebilirim. Eğer Osmanlılar Amerika'ya ulaşamadılarsa bu Atlantik kıyısına ulaşmayı başaramadıkları içindir.

Hatta, Kuzey Afrika, 1517'den önce İspanyol-Osmanlı çekişmesine sahne olmuştu. İspanyollar Cezayir ve Tunus kıyılarına kaleler kurmak suretiyle İber yarımadasının yeniden fethi (reconquest) siyasetini izlediler. 1497'de Melilla'yı, 1505'te Mars al Kabir'i, 1508'de Cezayir Sancağını, 1510'da Bougie ve Tripoli (Trablusgarb)'yi aldılar. Tenes, Delys, Cherchel ve Mostaganem gibi küçük yerler, İspanya'ya vergi vermek suretiyle bağlanan hükümetler oldular. Kardinal Ximenes'in Engizisyon Mahkemesi, Pedro Navaro gibi korsanları, Osmanlı gemilerinin yolunu kesmek için kanun dışı bir güç olarak kullanarak önemli bir rol oynadı.

Portekizliler sıra ile, Fas üzerinde toplandı, 1469'da Septe (Ceuta)'nin fethi için ilerleme başladı. 1458'de el Kasrû'l Sagir, 1469'da Anfia, 1488'de Mussat, 1471'de Tanca ve Arzila, 1505'te Agadir, 1508'de Safi, 1513'te Azemmur ve 1515'te Marakeş'e öncüler (froteiras) yerleştirildi.

Mahalli Kuzey Afrika hükümdarlarının iktidarsızlığı, —Meriniler, Zeyyaniler ve Hafşiler— Osmanlıları İspanya ve Portekiz tarafından gelen tehditkâr durumu karşılama amacıyla bölgeyi işgal etmek ve onları bir tarafta toplamak için harekete geçirdi. Osmanlı gücünün baş mimarı olan Barbaros kardeşler buralara, Osmanlı donanmasının amiralleri olarak korsanlar tayin ettiler.⁽²⁹⁾ Barbaros Hayreddin 1519'da yeni Osmanlı donanmasını kurdu, 1525'te İspanyollardan Cezayir Sancağını aldı ve bu tarihler arasında Cezayir kıyısının çoğunu işgal ederek, Cezayir ve Jilelli'de karargâhlarını kurdu. 1574'de Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmı Osmanlıların eline geçmişti.⁽³⁰⁾

Yalnız bir ülke, Fas, Sa'diler hanedanının yeni şerifi kumandasında bağımsızlığını Osmanlılar ve Hristiyanlara karşı kıskançlıkla korumuştur. Fas, İslâm dünyasında, Venedik'in Hristiyan dünyasında oynadığı role benzer bir rol oynamıştır. 1554'te Sa'diler Marakeş, 1549'da bağımsız Safi ve Azemmur'u kurdular. Şerif II. Muhammed el Mehdi (1517-57) ülkesindeki Türk ilerlemesine karşı koyarak, İngiltere ile ticari ilişkiye girdi. Böylece, Atlantik'ten Yeni Dünya'ya geçme düşüncesinde olan ve Atlantiğe doğru ilerleyen Türkler engellendi. Osmanlıların engellenmesi, Şerif'in Türkler tarafından öldürülerek başının İstanbul'a getirilmesine sebep oldu. Bu durumu biraz değiştirmekle birlikte, Fas Osmanlılara kapalı kaldı⁽³¹⁾.

Osmanlıların Yeni Dünya'daki çıkarlarının azalması, imparatorluğun Orta Avrupa, İran ve Güney Arabistan cephelerinde devam eden problemler, Fas kıyılarında başarısız olmalarına yol açan diğer faktörlerdir. 1571'de Lepanto'da yenilmişse de 1570'te Kıbrıs'ta zafer kazanmış olan bir donanma gibi bir güce Akdeniz'de ihtiyaç vardı⁽³²⁾. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki gücünü yeniden kazanacak ve uzun kıyı sınırlarını koruyacak derecede kuvveti vardı fakat, gelecekte Cebelitarık'ın öte yanında Portekiz ve İspanya ile karşılaşacak derecede güce sahip değildi⁽³³⁾.

İspanya ve Portekiz çok geniş bir alana yayılmış imparatorluklarını ve ticaretlerini Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi yeni rakiplere karşı savunacaklardı. Prester John ve Büyük Han onların hayalci amaçlarına hizmet etmişlerdi. Yeni keşfedilen topraklardaki kolonilerde bulunan altın, esir ve baharat şimdi, Müslümanlara karşı yapılan Haçlı seferlerinden daha önemliydi. Onların politik faaliyetlerini harekete geçiren baş faktör olan Kudüs'ün yeniden fethedilmesi düşüncesi, Doğu Hindistan şirketleri devrinde artık zayıflamıştı. O günlerin hatırası Matamoros (St. James, «The Moor Killer-Arap Katiller») gibi Amerikan yer isimleri hâlâ yaşamaktadır.

DİPNOTLAR :

(*) Makalenin orijinali için bakınız : Abbas Hamdani, «Ottoman Response to the Discovery of America and the New Route to India» *Journal of the American Oriental Society*, 101, 3, (1981), ss. 323-330.

(1) Bu makale, (Nisan, 11-13, 1978)'de Toronto'da toplanan American Oriental Society'nin 188. yıllık toplantısında okunan bir yazının yeniden gözden geçirilmiş ve benim bu alanda çalışan birkaç otoriteden kabul görmüş ve büyük bir tasdiğe hak kazanmış olan «Kolomb ve Kudüs'ün yeniden ele geçiril-

mesi» isimli makalemin (bkz. dipnot 2) devamıdır. Burada bana değerli telkinleri ve uyarıları için sayın meslektaşlarım Prof. James Brundage, John Mc. Gouverne ve Russell Bartley'e şükranlarımı tekrarlamak isterim. Ms. Jessica Myers'e de sabrı ve bu yazıyı kendi elleriyle daktilo etmiş olduğu için teşekkür ederim.

(2) Bak. **JAOS**, cilt 99, s. 1 (1979) ss. 39-48'de kişiler ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

(3) Bailey W. Diffie'nin **Prelude to Empire**, Lincoln, Nebraska (1960) isimli eseri Denizci Henry zamanından önceki deniz-aşırı Portekiz'in dökümanter bir özetini içine almaktadır. Prens Henry'den sonraki dönemler hakkında Charles R. Boxer'in **The Portuguese Seaborn Empire**, (New York, 1969) ve yine aynı yazarın **Four Centuries of Portuguese Expansion (1415 - 1825)**, (Johannesburg, 1965) isimli küçük ama güvenilir araştırmasında bilgi bulabiliriz. B.W. Diffie and G.D. Winus, **Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580**, Minneapolis, 1977; raporum bu kaynaklara dayanmaktadır. Vitorino Magalhaes - Godinho, **L'Economie de l'Empire Portugais aux XVe et XVIe Siècles**, (Paris, S.E.V.P.E.N., 1969)'de farklı bir biçimde açıklamaktadır. John H. Pary, **Journal of Interdisciplinary History**, II, no. 3, (1972) s. 284'de «Magalhes-Godinho Haçlı seferlerinin yalnızca bir yanına dokunuyor. O Magrib krallıklarının Hristiyan Avrupa'ya bir tehdit olmadığını belirtiyor. İlk Afrika seyahatlerinde Osmanlı gücünün hareketsiz kaldığına, Portekiz'in yandan yaptığı her saldırı hareketine uzak durduğuna işaret ediyor. «Prester John» ve din değiştirme isteği için, araştırmaya, kroniklerin süsü veya halk hikâyeleri çalışmaları gibi —belki de biraz şövalyece— izin veriyor. Afrika seyahatlerinin altının kaynağına ulaşmak için yapıldığını söylüyor! Raporunda, 1453'te İstanbul'un düşüşünden sonraki iki Haçlı seferine müracaat ediyor; birinin İspanyol Papa Calixtus III (1455-58) tarafından Osmanlılara karşı yapıldığını, ikincisinin, Portekizliler tarafından en son 1453 - 1517 arasında Memlûklulara karşı yapıldığını kabul diyor. Roma, Portekiz'in katılmadığı bir Papalık donanması kurmuştu. Sonraki, daha çok Memlûkluların Hint Okyanusunda uzak-doğu ile olan ilişkilerinin kesilmesiyle ilgilidir. Portekiz Mekke'ye giderken, Papa'nın hedefi İstanbul'du, Portekiz, Ethiopta'daki Prester John'u bulmak isterken, Papa Doğu Hristiyanları ile, Grek ve Nasturi kiliselerini birleştirme niyetindeydi.

(4) bkz. «Order of Christ», **New Catholic Encyclopaedia**.

(5) Manzaranın Müslümanları ilgilendiren tarafı için bkz. Charles-Andre Julien, **History of North Africa**, Trans: Petrie, ed.: Stewart, (London-New York, 1970) s. 207-9.

(6) Azurara, «Th Chronicle and Conquest of Guinea», Trans. C.R. Beazley and E. Prestage, **Readings in Medieval History**, ed.: J.F. Scott, A. Hyma and A.H. Noyes, (New York, 1933) ss. 568-70. Brian Tierney, **The Middle Ages, I**, (New York, 1970) ss. 323-25.

(7) Diffie, *op. cit.*, s. 6. İspanyol-Arap coğrafyacısı Al. İdrisi (Ölm. 1166) üzerine otoritedir. Al'İdrisi'nin **Kitâbu Nuzheti'l-Müştak fi iktirâki'l-Âfak** isimli eseri, Oriental Institute of Naples tarafından 1970'e kadar birkaç fasikülde basılmıştır.

(8) J. Coromina, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* 4, ols., (Berna, 1954-57)'ye göre, İspanyolca carabella kelimesi, Yunanca bu isimle bilinen teknenin adı olan ve «deniz yengeci» anlamına gelen Karabos'tan alınan, sonra Latince carabus'tan küçük bir değişikliklerle Portekizceye geçen caravela kelimesinden alınmıştır. Jaime Vicens Vives, *An Economic History of Spain*, (Princeton, 1969) s. 46 isimli eserinde caravelin, XIII. yüzyıl başlarında Atlantik'ten Akdeniz'e geçen ve «Coque» olarak bilinen Fransız gemisinin geliştirilmiş olduğunu söylemektedir.

Coromina, caravel kelimesinin Arap kaynaklı olabileceğini fakat, qarib kelimesinin de İspanyol Araplarından Arapçaya geçmiş olabileceğini de ihtiyatla kabul edebileceğini söyler. Aslında, Qarib kelimesi, Arap dili kadar eski olan ve «yakın çekmek» anlamındaki qaraba fiilinden gelir. (Bkz. *Arabic Lexicon, Tâcü'l-Arûs*, I, s. 425). Arap gemisi qarib, İspanyol Araplarının çıkışından çok önce Doğu Akdeniz'de kullanılırdı. Bu isimle anılırdı çünkü, Okyanusta uzaklara gidebilen, keşifler için kullanılan ve karaya yakın giden bir gemi tipi idi. Büyük gemilerin yedeği olarak da kullanılırdı. (Bkz. A. M. Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Mediterranean* (Cairo, 1966), s. 54-55.)

A. Ballesteros Beretta, *Cristobal Colon*, being vol. V, of *Historia de America* (Barcelona-Buenos Aires, 1945) s. 5'de caravelin Latin, Yunan kökenli olduğu teorisini reddeder ve Mendoza gibi ilk kaynağını delil olarak gösterir. Şöyle ki, Portekizli III. Alfonso için yazdığı eserin içinde Arap-Fas kaynaklı bir ticari-savaş gemisi olarak anlatır. ((El foral (c. 1255) de Villa Nova de Gaya)).

İsminden daha çok geminin kendisi onun Arap kaynaklı olduğunu kanıtlar. Caravela, Latin yelkeni kullanan diğer tip gemilerden farklı durmaktadır. J.H. Parry, *The Establishment of European Hegemony 1415-1715*, (New York, 1959) s. 21, adlı kitabında «Dört köşe seren yelkenli gemiler-nou- ilk keşiflerde rol oynamış sayılamaz, Portkiz onu Latin caraveline tercih etti. Burada Araplar gelişen dünya gemiciliğine özel bir katkısıdır. Hilâl gibi, İslâmın karakteristik bir sembolüdür. Genel amaçlı donanımı da çok etkilidir.»

Parry, XV. yüzyılın sonlarına doğru, İspanyol ve Portekizli gemi yapımcılarının Caravel'in yeni bir tipi olan —Arap-Latin ile Avrupa dörtgen donanımlı gemisinin karışımı olan caravela redonda'yı— geliştirdiyordu. Bu tip gemi daha çok keşif seyahatleri ile tannır.

Kolomb'un Kuzeye ilk gezisi caravel'in nau'ya üstünlüğünü ispatlamıştır. Kendi sancak gemisi Santa Maria dört köşe seren yelken donanımlı, ağır ve hantaldı, oysa, caravelas redondas olan diğer ikisi Nina ve Pinta hızlı ve denize dayanıklıdılar.

Caravel ve diğer gemiler arasındaki farklılık için bak. Quirino da Fonseca, *A Caravela Portuguese*, (Coimbra, 1934) s. 177; ve Joes Maria Martinez-Hidalgo, *Colombus' Ships*, (Barre, Mass, 1966), s. 24-25.

(9) Boxer, *Four Centuries*, s. 7'deki 3. ve 4. notlar ve Charles Martel de Witte, *Les Bulles Pontificales et l'expansion Portugaise au XV' siecle*, (Louvain, 1958)'e bakınız.

(10) Bkz. A. A. Allm, «Ahmad ibn Majid an Arab Navigator of the XV. Century an his Contributions to Marine Sciences», **First International Congress of the History of Oceanography** (Hel, Dec. 1966), Monaco, 1967). Yazarın bazı kitapları ve ayrıntılı biyografisi için bak, Ibn Majid al-Mallâh (Arapça) (Cairo, 1966).

İbn-i Majid'in denizciliğin prensipleri, avantajları ve pratiği üzerine yazdığı kitaplardan ki önemli çalışması şunlardır. **Kitâbü'l-Fevâid fi usûli ilmü'l-bihâr ve'l-kavaid ve Haviyyetü'l-ihtisâr fi usûli ilmü'l-bihâr**. İkinci kitaptaki beyitler kaptan'ın edebî başarısını da gösterir.

(11) Boxer, **Four Centuries**, s. 12-14; Fernao Lopez de Castenheda, **History of the Discovery and Conquest of India**, (Originally, published in 1552) Trans by: Nicholas Lichefield, a **General History and Collection of Voyages and Travels**, II, (Edinburg, 1824) ss. 343-59. Ayrıca bkz. Whiteway, **The Rise of Portuguese Power in India, 1497-1550**, (London, 1899).

(12) R.B. Serjeant, **The Portuguese off the Souh Arabian Coast**, (Oxford, 1963) ss. 13-21. Bu kitapta, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz faaliyetleri hakkında birkaç Arap kroniğinin İngilizce çevirileri vardır, özellikle **Tarih al-Shihri 1495-1592** dönemini muhafaza eder. Ayrıca bkz. G.W.F. Stipling, **The Ottoman Turks and the Arabs (1511-1524)**, (Urbana, 1942) ss. 29-30. Venedik elçileri için bkz. Peter Pasquali (letter) ve Girolamo Priuli (Diarii). bkz. Sir George Birdwood, **Report on the old Records of the India Office**, s. 167. Ayrıca önemli bir çağdaş kaynak için bkz. Duarte Barbosa, **Description of the Coasts of East Afrika and Malabar**, (ca. 1514); Portuguese ed. (1812) Trans: Henry E.J. Stanley (London : Hakluyt Society, 1865); Johnson reprint (New York, 1970) s. 21.

(13) Vincent Smith, **The Oxford History of India**, Part II, revised by J. B. Harison (Oxford, 1958) s. 276.

(14) Serjeant, **Op. cit.**, ss. 13-21. Çağdaş Arap kaynakları, **Ibn al-Dayba** (Zabid, Yaman) (d. 1537) **K. Kurrate el-Uyûn**, M.S. Dar al Kutub Cairo; **Abu Makrama** (d. 1540) **Kiladar al-nahr**, L. O. Schuman, **Political History of Yaman at the Begining of the Sixteenth Century**, (Amsterdam, 1961); **al-Nahrawâli** (d. 1582). **el-Berkü'l Yamâni fi'l fethü'l-Osmani**, (Riyad) s. 18-22.

(15) Gerald de Gaury, **Rulers of Mecca** (London, 1951) ss. 113-26; ayrıca Snouck-Hurgronje'nın ilgili bölümlerine, **Mekke**, 2. vol. (leiden, 1888-89).

(16) Stipling, **op. cit.**, ss. 30 - 36; Çağdaş Arap kaynakları; **Ibn İlyas**, (d. 1522), **Badâ-i al zuhâr**, Yay. Paul Kahle and Muhammed Mustafa, 5 vols. (Istanbul, 1931-1945) ve **Ibn Tûlûn** (d. 1546), **Mufâkihâtü'l-Hillan fi Havadisü'l zaman**, (1480'den 1520'ye kadar Suriye ve Mısır tarihi) 2 vols. (Cairo, 1962-64).

(17) V. Smith, **op. cit.**, s. 328.

(18) 1501-16 devresi tarihini çine alan bu son kısım hakkında İbn İlyas bilgi vermiştir, Fransızcaya Gaston Wiet tarafından, **Journal d'un bourgeois du Caire**, s. 106, başlığıyla tercüme edilmiştir Duarte Barbosa (ca. 1514), **op. cit.**, s. 24 tarafından doğrulanmıştır.

(19) V. Smith, **op.cit.**, s. 329.

(20) Portekizce baskınından 1774'de çevrilmiştir. Bkz. W. Birch, **The Commentaries of the Great Afonso D'Albuquerque**, (London, Hakluyt Society) Burt Franklin reprint (New York, 1970), vol. III, s. 175.

(21) *Ibid*, III, s. 37; Ayrıca bkz. Stripling, *op.cit.*, s. 34; ile H.V Livermore, **A New History of Portugal**, (Cambridge, 1967) s. 142.

(22) Christofer Bell, **Portugal and the Quest of the Indies**, (New York, Barnes and Noble, 1974) isimli eserinde s. 154'de «Prester John'un ülkesinin Habeşistan ile aynı olduğu ispatlanmış ve zaman zaman Kudüs'teki Kıpti kişileri ve hatta Roma Habeşistan hükümdarı ve tebaasının gerçek Hristiyanlar olduğunu doğrulamıştır. «Almedia ve Albuquerque zamanını Duarte Barbosa eserinde (s. 19)'da Prester John'un krallığının Habeşistan olduğunu söyler. Father Francisco Alvares, **The Prester John of the Indies, being the narrative of the Portuguese embassy to Ethiopia in 1520**, Trans. Lord Stanley (London, Hakluyt Society, 1881) 2 vols, (Cambridge, 1961). Ayrıca Legatio David Aethiopiae Regis... ad Clementem Papam VII, Paris, Antonius Augerelius, c. 1531., 1533'te Bologna'da basılan ve yazar olarak Prester John'un adını taşıyan eser.

(23) Stipling, *op.cit.*, s. 34. Ayrıca bkz. H. Morse Stephens Albuquerque hakkında bilgi vermektedir. **Imperial Cezeteer of India**, (Oxford, 1907 - 1908), chapter 2.

(24) Piri Ra'is, **Kitâb-ı Bahriye**, (İstanbul, 1935) Paul Kahle tarafından değerlendirilmiş olarak, «A Lost Map of Columbus», **The Geographical Review**, vol. 23 (Oct. 1933) ss. 621-38. Bu makale, Paul Kahle'nin Piri Reis'in haritası üzerine yazdığı diğer makalelerle birlikte yeniden yayınlanmıştır: **Opera Minora von Paul Kahle**, Ed. Mathew Black and Others, (Leiden, 1956).

(24a) Harita birçok makalenin konusu olmuştur. Dipnot 24'te Paul Kahle'nin makalelerinden başka Yusuf Akçura da bu konuda bir kitap yazmıştır. Yusuf Akçura, **Piri Reis Haritası** (İstanbul, Devlet Basımevi 1935) (Kitap aynı zamanda Almanca, Fransızca ve İngilizce de basılmıştır. İngilizce versiyon s. 12-16'da harita üzerindeki yazıların değerli bir deşifresi vardır. Bir başka makale de Afet İnan (=Elizabeth P. Mc. Callum) tarafından yazılmıştır: «Un Amiral Geographe Turc de XVI Siècle Piri Reis, auteur de la plus ancienne carte de l'Amerique», **Belleten**, Ank., I, no 2, (Nisan 1932) ve **The Oldest Map of America, Drawn by Piri Reis**, Çev.: Leman Yolaç, (Ankara 1954). 1954'de Geographical Review'in müdürü ile mektuplaşan Arlington Mallery, Piri Reis'in 1513 haritasını ortaya çıkardı fakat bu da tartışmayı azaltmadı. 3 Ağustos 1960'da New York, Ithaca, Keane Teacher's College profesörlerinden Charles Hopgood, Başkan Dwight Eisenhower'a yazdığı bir mektupta Piri Reis'in haritasının, Amerika'nın en eski haritası olduğunu ve Kolomb'un kaybolan 1499 haritasından alındığını yazdı. Kolomb'un kayıp haritası için İspanyol arşivlerinde yaptığı bir araştırmayı delil olarak gösterdi. Başkan'a Piri Reis'in haritasında, Antartika'nın Queen Maud Land bölgesinin de bulunduğunu belirtmiş ve bu Amerikan Denizcilik Araştırma Dairesi'nce de doğrulanmıştır. Bu çok önemlidir. Çünkü Queen Maud Land şimdi bir mil kalınlığında buzla kaplıdır. Bu Piri Reis'in Osmanlı arşivindeki bazı eski haritalardan yararlandığını gösterir. (Mallery ve Hopgood'un mektuplarının fotokopileri Wskonsin Milwaukee Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki

American Geographical Society koleksiyonundadır). 1962 New York, Ithaca, X. Uluslararası Tarih Bilimi Kongresinde, Hopgood sunduğu «The Piri Reis Map of 1513-Piri Reis'in 1513 Haritası» isimli bir makalesinde (Kopyası AGS koleksiyonundadır.) Piri Reis'in haritasının enlem ve boylam ölçülerine göre çizildiğine ve 1513'e kadar resmen keşfedilmemiş olan bu yerler hakkında bilgi bulunduğuna dikkati çekmektedir. Charles H. Cotter bu makaleyi «Piri Reis: Olağanüstü Amiral» *Journal of Navigation*, XXV, no 2, (April 1972) s. 247-49, isimli makalesinde özetlemiştir. Nihayet Andrew Hess «Piri Reis and the Ottoman Response to the Voyages of Discovery», *Terra Incognita*, XVI, (1974) s. 19-37 isimli makalesinde, Piri Reis'in «Bahriye»sinin Portekiz'in meydan okumasına Osmanlıların cevabı ile ilgili olduğunu yazmıştır. Hess aynı zamanda Hint Okyanusu ile Kızıldeniz üzerine ve Atlantik'in öte yanındaki Yeni Dünya'nın keşfine Osmanlıların cevabı arasındaki ilişkiye de dikkat çeker.

(25) H. A. Von Burski, *Kemal Reis En Beitrag zur Geschichte der Türkischen Hotte* (dissertation) Bonn, 1928 ile P. Kahle, *ibid.*, s. 626'daki iddiası gibi.

(26) Profesör J.H. Parry bana «1492-93'te Kolomb tarafından çizilmiş olduğunu inanılan İspanya'nın ilk kabataslak haritasının ve şimdi Alba Dükü'nün koleksiyonundaki doğu batı çizgisine uzanan «ada» haritası hakkında bilgi vermişti. Haritanın İspanya'nın ilk haritası olmaması mümkündür ve İspanyol ile daha iyi tanışan biri tarafından sonradan çizilmiş bir kopyası da olabilir. Türk haritacısı Piri Reis tarafından Kolomb'un orijinal haritasında değişiklik yapılarak çizilmiş bir harita da olabilir. Ve yine harita Kolomb tarafından çizilmemiş olan Alba Dükü'nün Koleksiyonundaki harita da olabilir. Kahle, *ibid.*, s. 633, not. 9. «1493 tarihli olması mümkün olan ve Kuzey İspanya kıyısı ile Navidak kasabasını gösteren bir taslağı Kolomb'a atfeder ve La Duguese de Berwick'de Alba'nın *Neuvos outografos de Christobal Colony relaciones de Ultamar, Madrid*, 1902 isimli eserinde onun isimli eserinde onun Kolomb kaynaklı olduğundan tamamen edin olmadığını söyler.

(27) P. Kahle, *ibid.*, s. 636. Bu harita, 1499'da ve Kolomb'un üçüncü seyahatinin sonunda tamamlanmış ve henüz Amerika'nın varolan en eski haritası olan Piri Reis'in haritasından fazla bir iz bulunamamış gözüküyor.

(28) Andrew Hess, «The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain», *American Historical Review*, LXXIV, no. 1, (Oct. 1968) ss. 1-25; makale İspanya Hapsburg'larının aleyhinde Hollanda Lutheranlarını teşvik etmeye çalışan Osmanlı temsilcileri olarak Moriscos'un rolünü tarif eder.

(29) Bkz. S. Soucek, «The rise of the Barbarossas in North Afrika», *Archivum Ottomanicum*, III, (Louvain, Belgium, 1971) ss. 238-50.

(30) Julien'in başlıca amacı, Akdeniz'deki İspanyol ve Portekiz itilafını Osmanlıların üzerinde tutmaktı. *History of the North Afrika*, ss. 205-19, ss. 273-302. Kuzey Afrika'daki İspanyol akınlarının ayrıntıları için bkz. R. Brunchvig, *La Berbérie Orientale sous les Hafside des Origines à la fin du XV' siècle*, 2 vols, (Paris, 1940-47). Andrew Hess, «The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of The Oceanic Discoveries, 1453-1525», *American Historical Review*, LXXV (Dec., 1970) ss. 1892-1919. Başlıkta «Okyanus Keşifleri» olarak çok geçen hatırlatıcı kelimelerin bulunmasına karşın makalenin kendisi Os-

manlıların Yeni Dünya'ya karşı ilgileriyle alakalı değildir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'nda ve Akdeniz'deki sınırlarını tarif eder.

(31) Julien, *opcit.*, s. 205-19. Ayrıntılar için bkz. H. De Castries *Sources inédites de l'Histoire du Maroc dès Origines à l'établissement du Protectorat français* (Casablanca, 1949-1950) ve Auguste Cour, *L'Etablissement des Dynasties des Chérifs au Maroc et Leur rivalité avec les Turcs de la régence d'Alger au XVIIe siècle* (Paris, 1904).

(32) Durumun iyi bir araştırması için bkz. H. İnalcık, «The Heyday and Decline of the Ottoman Empire» *Cambridge History of İslâm*, I, (Cambridge, 1970 s. 324-53.

(33) İ. H. Uzunçarşılı, «Bahariyya» *Encyclopedia of İslâm*, New Ed.